

Terenska nastava

Terenska nastava sastavni je dio izvanučioničkog obrazovnog procesa u cijeloj obrazovnoj vertikali koja otvara mogućnost predočavanja povijesnog razdoblja ili prirodnih pojava. Također, nastavnicima i nastavnicama omogućava korištenje novih kreativnih didaktičkih metoda zanimljivih za učenice i učenike. U ovom tekstu zadržavamo se na ideji provedbe terenske nastave u osnovnoj i srednjoj školi s naglaskom na školski predmet Povijesti, mada može biti korisna i za nastavnike i nastavnice drugih predmeta. O terenskoj nastavi se govori općenito bez posebno ulaska u specifičnosti poput muzejske edukacije.

Priprema terenske nastave

Terenska nastava može se provoditi kao dio redovne nastave jednog ili više školskih predmeta, kao dio školskog projekta ili izvannastavnih aktivnosti. Prilikom pripreme terenske nastave mora se voditi briga o odgojno-obrazovnim ciljevima predmetnoga kurikuluma, poštovati odredbe Pravilnika o izvođenju izleta, ekskurzija i drugih odgojno-obrazovnih aktivnosti izvan škole (NN 67/2014, NN 81/2015 i NN 53/2021) te predložene aktivnosti pokušati povezati s odgojno-obrazovnim ishodima drugih predmeta ili očekivanjima međupredmetnih tema. Mada je među učenicima i učenicama ova vrsta nastave popularna, navedeni propisi u praksi demotiviraju učitelje i škole za organizaciju terenske nastave.

U školskim okvirima terenska nastava može biti poludnevna, dnevna ili višednevna. Priprema terenske nastave mora se detaljno pripremiti i poželjno je da je učitelj već imao prethodno iskustvo na određenoj lokaciji. To nije nužno, ali za učitelja predstavlja manji stres ukoliko unaprijed poznaje karakteristike terena i svega što će učenici vidjeti ili doživjeti. Terenska nastava iz Povijesti može se obaviti u baštinskim ustanovama i na raznovrsnim mjestima sjećanja. U provedbi terenske nastave učitelji povijesti mogu surađivati sa stručnim djelatnicima baštinskih ustanova ili mjesta sjećanja (ukoliko ih imaju). Također se u provedbu mogu uključiti i druge osobe poput sudionika ili svjedoka događaja te drugi stručnjaci poput povjesničara, arheologa, antropologa, etnologa, sociologa, politologa i drugih edukatora. Terensku nastavu lakše je organizirati ukoliko određena baštinska ustanova ili mjesto sjećanja imaju pripremljene programe i odgovarajuće materijale za učenike. Posljednjih godina su mnoge baštinske ustanove učinile pozitivne iskorake u pripremi programa i edukacijskih materijala, a u ovo područje su aktivno i uključene organizacije civilnog društva.

Vrijedi istaknuti da kurikulumom Povijesti nijedna terenska nastava nije navedena ni preporučena. Ministarstvo znanosti i obrazovanja izdaje preporuke na temelju traženja organizatora takvih oblika edukacije, a odabir i provedba je ostavljena na izbor učiteljima.

Kultura sjećanja i mjesta sjećanja

Dobrovšak (2022.) donosi dobar pregled definicija i razmatranja o pojmovima kultura sjećanja i mjesta sjećanja. Podsjeća na Connertona koji tvrdi da *naše slike prošlosti zajednički služe legitimiranju postojećeg društvenog poretka*. Reduciramo li poučavanje povijesti na školski predmet koji doprinosi izgradnji nacionalnoga identiteta učenika ta legitimacija poretka zvuči uvjerljivo. Zbog toga se primjerice neke terenske aktivnosti u obrazovnome sustavu propisuju kao obavezne. Ukoliko se određene terenske nastave propisane kao obavezne aktivnosti postavlja se pitanje postojanja propisanog službenog narativa i koliko se takvom obliku obrazovanja može pristupiti kritički. Kod definicija mjesta sjećanja povjesničar Pierre Nora obuhvaća spomenička mjesta i simbolička sjećanja poput komemoracija. Ono što je za mjesta

sjećanja važno je pripisivanje simboličkog značenja za neku zajednicu. Nora naglašava da su to *mjesta koje institucionalno gradi svaka država, grade se s namjerom te trebaju pomoći u oživljavanju prošlosti i blokiranju procesa zaborava*. Winter i Assmann se nadovezuju i mjesta sjećanja opisuju kao *mjesta na kojima se grupe uključuju u javne aktivnosti kroz koje izražavaju kolektivno dijeljenje znanja o prošlosti, mjesta na kojima počiva grupni osjećaj jedinstva i posebnosti*.

Hrvatska je, samo u posljednjem stoljeću, kroz promjene nekoliko režima mijenjala kulturu sjećanja i mijenjala odrednice koja su mjesta sjećanja važna za obrazovni sustav. Tako su nekadašnji odlasci u Kumrovec ili Jasenovac u današnjem dominantnom narativu postali gotovo nepoželjni dok su druga mjesta poput Velikog Trgovišća, Vukovara, Turnja ili Knina postale poželjne destinacije poučavanja i izražavanja nacionalnih osjećaja. Mjesta sjećanja nisu samo mjesta koja se ističu zbog nacionalnoga značaja već i mjesta koja su posebna za manje zajednice.

U vrijeme bivše Jugoslavije mjesta sjećanja bila su, prema povjesničarki umjetnosti Horvatinčić, vezana uz *potrebu obilježavanja i komemoriranja masovnog stradanja stanovništva u Drugom svjetskom ratu*, ali i uz *uspostavljanja službene politike sjećanja kroz institucionalizaciju komemorativnih i slavljeničkih rituala povezanih s antifašističkom borbom*. Premda je znatan broj spomenika protagonistima Narodnooslobodilačke borbe i žrtvama fašizma uništen tijekom devedesetih godina prošloga stoljeća dio lokacija i dalje služi kao mjesta sjećanja na to razdoblje hrvatske povijesti. Važno je istaknuti da je hrvatska antifašistička prošlost temelj hrvatske državnosti i da se u Ustavu Republike Hrvatske pozivamo na državni legitimitet koji nam je u nasljeđe ostavilo Zemaljsko antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Hrvatske (1943.). U Drugome svjetskom ratu na prostoru Hrvatske i Jugoslavije sudjelovao je veliki broj hrvatskih partizana koji su se suočili ne samo s okupacijskim postrojbama nacista, fašista i njihovih saveznika već i sa domaćim kvislinzima poput ustaša i četnika. Stradanja civila i žrtva partizana doveli su naposljetku do pobjede antifašizma i stvaranja Hrvatske po prvi put u granicama kakve imamo i danas. Otpor protiv fašizma i nacističke okupacije potaknuo je ideju o ujedinjenoj Europi koja bi se temeljila na zajedničkim vrijednostima, suradnji i izbjegavanju sukoba među europskim narodima. Ova ideja kasnije je dovela do stvaranja Europske unije kao političkog i ekonomskog saveza. Sjećanje na patnje i žrtve tog perioda imaju važnu ulogu u europskom identitetu. Antifašizam služi kao podsjetnik na potrebu očuvanja mira, slobode i demokracije kako bi se spriječile slične tragedije u budućnosti.

Spomenici stradalim braniteljima i civilima podizani su već tijekom Domovinskoga rata, a njihovo podizanje i oblikovanje traje i danas. Kao i kod mjesta sjećanja uz Drugi svjetski rat i antifašističku borbu spomenike podižu pojedinci, veteranske organizacije te državne institucije. Kompleks spomenika i mjesta sjećanja u gradu Vukovaru i okolici postao je jedini obavezni oblik terenske nastave u hrvatskom obrazovnom sustavu. Provodi se s učenicima osmih razreda osnovne škole kao dio školskog predmeta Povijest. Posebnost je što cijelu organizaciju provodi Ministarstvo hrvatskih branitelja kroz djelovanje Javne ustanove Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar (osnovana 2013. g.). Učenici prolaze kroz jednodnevni ili dvodnevni program tijekom kojeg posjećuju mjesta sjećanja uz stručno vodstvo djelatnika Memorijalnog centra. Ministarstvo hrvatskih branitelja kao cilj projekta ističe *čuvanje sjećanja na Domovinski rat i Bitku za Vukovar*. Djelatnost Javne ustanove Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar upoznavanje je učenika i drugih posjetitelja s vrijednostima Domovinskog rata i Bitke za Vukovar, prezentacija memorijalno-dokumentacijske građe te prijevoz, smještaj i prehrana za učenike i druge posjetitelje sukladno propisima kojima se uređuju prijevoz, ugostiteljska djelatnost i pružanje usluga u turizmu.

U protekle dvije godine uz podršku Ministarstva znanosti i obrazovanja zaživjele su i posjete Spomen području Jasenovac. Ministarstvo znanosti i obrazovanja poziva zainteresirane škole na realizaciju terenske nastave u Spomen-području Jasenovac kako bi učenici osmih razreda osnovne škole te učenici srednjih škola, uz stručnu pripremu i stručno vođenje, mogli unaprijediti znanje o Holokaustu te spoznati razmjere i posljedice počinjenih zločina protiv čovječnosti.

Terenska nastava između teorije i prakse

Učitelji Povijesti prilično redovito razmjenjuju iskustva o provedbi terenske nastave u sklopu usavršavanja na županijskim stručnim vijećima, a u posljednje dvije godine objavljen je i veći broj stručnih članaka na ovu temu. Kako bi učitelj organizirao kvalitetnu terensku nastavu tijekom pripreme poželjno je konzultirati dostupnu literaturu o događajima i ljudima koji su karakteristični za teren ili lokaciju koja se planira posjetiti.

Istraživanje lokacija povijesnih događaja i mjesta sjećanja ključna je komponenta dobro zaokruženog obrazovanja, nudeći učenicima jedinstveno i impresivno iskustvo učenja koje nadilazi granice učionice. Izlasci na teren pružaju opipljive veze s prošlošću, potičući dublje razumijevanje povijesnih događaja, kultura i ljudskog iskustva. Kao što je navedeno u predmetnom kurikulumu fizički prostor koji okružuje čovjeka uvjetuje njegov način života, ekonomiju, društveni razvoj i političko djelovanje. Učenici upravo na terenskoj nastavi mogu dobiti uvid u izvornu stvarnost što im pomaže razumijevanju događaja. Tu su vrlo plastični primjeri poput uočavanja prednosti položaja njemačkih vojnika na uzvišenju normandijske plaže ili što za obranu nekog grada znači rijeka. Doduše promjene u prostoru od vremena događaja do sadašnjosti mogu i otežati povijesnu imaginaciju. Primjer za to su prostori logora Auschwitz I ili Jasenovac koji zelenilom i drvećem ili nedostatkom građevina trenutno daju drugačiju sliku od onoga kakvi su bili u vrijeme holokausta. No, to je onda prilika za rad na povijesnim izvorima i prilika za razvoj vještina u tehničkom konceptu kontinuiteta i promjena.

Jedna od primarnih prednosti odvođenja učenika na povijesne lokacije je prilika za opipljivo i zorno iskustvo učenja. Udžbenici povijesti, iako informativni, mogu prenijeti samo dio informacija. Fizičkom posjetom lokacija prožetih povijesnim značajem, učenici mogu uključiti svoja osjetila na način koji nadilazi tradicionalne metode učenja. Dodirivanje artefakata, stajanje usred povijesnih krajolika i svjedočenje arhitektonskim ostacima prošlih razdoblja oživljavaju povijest, čineći je pristupačnijom i prikladnijom za razumijevanje.

Istraživanje povijesnih lokaliteta olakšava kulturno razumijevanje koje nadilazi teoretsko. Izlaže učenike raznolikosti ljudske povijesti, dopuštajući im da cijene običaje, tradiciju i inovacije koje su oblikovale društva kroz vrijeme. Ovo izlaganje ostacima prošlosti ili oblikovanim spomenicima iz prve ruke doprinosi kulturnoj empatiji, širenju perspektiva učenika i njegovanju poštovanja prema različitim načinima života.

Iskustvo posjeta povijesnim lokacijama također premošćuje jaz između teorije i stvarnosti. U učionici učenici mogu apsorbirati informacije o povijesnim događajima i ličnostima, ali fizička prisutnost na mjestu gdje su se ti događaji odvijali omogućuje im povezivanje teoretskog znanja sa proživljenim iskustvima. Ova veza ne samo da poboljšava njihovo razumijevanje povijesnih događaja, već i prožima proces učenja osjećajem osobne važnosti. Vještine kritičkog razmišljanja i povijesne analize dodatno se usavršavaju. Učenici se potiču na propitivanje, istraživanje i izvođenje vlastitih zaključaka o značaju prošlosti. Fizička prisutnost na tim mjestima potiče ih da razmotre kontekst, uzročnost i implikacije povijesnih događaja, potičući nijansirani i kritičniji pristup proučavanju povijesti.

Osim akademskog razvoja, posjeti povijesnim mjestima nadahnjuju i motiviraju. Svjedočenje postignućima i borbama pojedinaca iz prošlosti može usaditi osjećaj svrhe i otpornosti. Učenici mogu crpiti inspiraciju iz povijesnih osoba koje su se suočavale s nedaćama i svladavale izazove, motivirajući ih da ustraju u vlastitim nastojanjima i pozitivno utječu na svijet.

Očuvanje kulturne baštine još je jedan važan aspekt koji se naglašava posjećivanjem povijesnih znamenitosti. Učenici razvijaju svijest o važnosti očuvanja povijesnih artefakata, građevina i spomenika za buduće generacije. Ovo razumijevanje usađuje osjećaj odgovornosti za očuvanje kulturne baštine, pridonoseći zajedničkim naporima za očuvanje naše zajedničke povijesti čovječanstva. Osjetilni i emocionalni aspekti pridonose cjelovitijem razumijevanju povijesti.

Terenska nastava pridonosi socijalnom i emocionalnom učenju. Učenici stječu dublji osjećaj identiteta i pripadnosti dok se povezuju sa širim povijesnim narativom. Ta iskustva ne samo da pružaju povijesni kontekst, već nude i prilike za osobno razmišljanje i rast. Tijekom terenske nastave učenici se dodatno povezuju sa skupinom vršnjaka, ali i sa pratećim učiteljima izvan uobičajenog školskog okružja. Takvo izlaganje može produbiti međusobno uvažavanje i razumijevanje. Grupni posjeti povijesnim lokacijama također promiču timski rad i suradnju. Učenici zajedno istražuju, rješavaju zadatke u novom i dinamičnom okruženju, potiču se vještine komunikacije i suradnje. Aspekt suradnje poboljšava društvenu dimenziju učenja, potičući učenike da dijele uvide i sudjeluju u smislenim raspravama.

Nadalje, posjeti terenska nastava potiče multidisciplinarno učenje. Terenska nastava često uključuju elemente povijesti, geografije, umjetnosti i dr. Interdisciplinarni pristup obogaćuje cjelokupno obrazovanje učenika, pružajući cjelovit uvid u povezanost različitih područja znanja.

Uz pripremu terenske nastave važno je *uposeliti* učenike tijekom posjete lokacijama te što skorije odraditi evaluaciju (po potrebi i vrednovanje učenika). Za učenike se unaprijed mogu pripremiti zadatci, nastavni listići ili digitalne aktivnosti koje se mogu provesti na terenu. Uz minimalni napor učenici mogu izraditi digitalne bilješke, identificirati specifičnosti ili po povratku izraditi multimedijску izložbu.

Miljenko Hajdarović

Kratka bilješka o autoru:

Miljenko Hajdarović je diplomirao povijest i sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Od 2005. godine radi kao učitelj povijesti u osnovnim i srednjim školama. Urednik je desetak udžbenika Povijesti i Sociologije te suautor šest udžbenika povijesti. Autor je većeg broja radnih bilježnica, radnih udžbenika za učenike s poteškoćama pri učenju te digitalnih obrazovnih sadržaja. U znanstvenom radu istražuje didaktiku povijesti, edukaciju o ljudskim pravima i holokaust.

Literatura i preporuke za čitanje

1. Banjeglav, T., Dilica, K., Straniero, A. (2021.) *Zagreb u ratu, otporu, stvaralaštvu i pamćenju. Vodič po Zagrebu u Drugom svjetskom ratu*. Documenta, Zagreb. URL: <https://documenta.hr/wp-content/uploads/2021/04/Zagreb-u-ratu-otporu-stvaralastvu-i-pamcenju.pdf>
2. Benčić, D. (2023.) Poučavanje o stradanjima u Drugom svjetskom ratu na terenskoj nastavi u Memorijalnom centru Lipa pamti. *Poučavanje povijesti*, Vol. 2 No. 1, str. 86-90. URL: <https://hrcak.srce.hr/303415>
3. Biliškov, Z. (2023.) Šetnje mladih povjesničara iz OŠ Visoka u Splitu kroz vrijeme. *Poučavanje povijesti*, Vol. 2 No. 1, str. 140-143. URL: <https://hrcak.srce.hr/303434>
4. Cigula, R. (2023.) Terenska nastava u Vukovaru – od planiranja do realizacije. *Poučavanje povijesti*, Vol. 2 No. 1, str. 122-126. URL: <https://hrcak.srce.hr/303431>
5. Dobrovšak, L. (2022.) Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću. *Povijest u nastavi*, Vol. 33 No. 1, str. 83-108. URL: <https://hrcak.srce.hr/294349>
6. Jakupec Zvonar, V., Presečan, P., Šestanj, J. (2023.) Kod Petra u gostima. *Poučavanje povijesti*, Vol. 2 No. 1, str. 155-159. URL: <https://hrcak.srce.hr/303438>
7. Jovanović, I., Šaponja, I. (2022.) Pulska mjesta rasonode i mjesta boli kao dio kulture sjećanja. *Povijest u nastavi*, Vol. 33 No. 1, str. 277-296. URL: <https://hrcak.srce.hr/294379>
8. Kegalj, D. (2022.) Suradnja s muzejima u ostvarivanju odgojno-obrazovnih ishoda u nastavi povijesti. *Poučavanje povijesti*, Vol. 1 No. 1, str. 71-74. URL: <https://hrcak.srce.hr/299305>
9. Kegalj, D. (2023.) Terenska i izvanučionička nastava Povijesti na primjerima iz Gimnazije Županja. *Poučavanje povijesti*, Vol. 2 No. 1, str. 110-116. URL: <https://hrcak.srce.hr/303429>
10. Kujundžić, M. (2023.) Terenska nastava učenika osmih razreda u Spomen-područje Jasenovac. *Poučavanje povijesti*, Vol. 2 No. 1, str. 117-121. URL: <https://hrcak.srce.hr/303430>
11. Lukić Puškarić, M. (2023.) Terenska nastava Povijesti, Geografije i Njemačkog jezika u Austriji. *Poučavanje povijesti*, Vol. 2 No. 1, str. 93-96. URL: <https://hrcak.srce.hr/303425>
12. Malnar, D. (2023.) Prijedlog terenske nastave u Crikvenici: gradina Badanj i Kotor. *Poučavanje povijesti*, Vol. 2 No. 1, str. 73-75. URL: <https://hrcak.srce.hr/303413>
13. Mataušić, N. *Koncentracijski logor Kampo 1942. – 1943*. Documenta, Zagreb. URL: <https://documenta.hr/koncentracijski-logor-kampo-1942-1943/>
14. Mataušić, N. *O Spomen-parku Dotrščina*. URL: <https://www.dotrscina.hr/tekstovi/#tekstovi12>
15. *Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar*. Ministarstvo hrvatskih branitelja. URL: <https://branitelji.gov.hr/memorijalni-centar-domovinskog-rata-vukovar/806>
16. *Ministarstvo znanosti i obrazovanja* [Obrazac za iskaz interesa za posjet učenika Javnoj ustanovi Spomen-području Jasenovac](#), u kojem iskazuje interes za provođenje terenske nastave te popunjeni obrazac šalje elektroničkom poštom na adresu: standardistrategije@mzo.hr. Predajom obrasca automatski se odobrava odlazak na terensku nastavu
17. Milohanić, V. (2023.) Izvanučionička nastava / terenska nastava na Trsat i u Fužine. *Poučavanje povijesti*, Vol. 2 No. 1, str. 106-109. URL: <https://hrcak.srce.hr/303428>
18. *Obrazovni program*. Javna ustanova spomen područje Jasenovac. URL: <https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=9385>
19. Pejaković, I., Glavočić, T., Mataušić, N. *Koncentracijski logor Slana 1941*. Documenta, Zagreb. URL: <https://documenta.hr/koncentracijski-logor-slana-1941/>
20. Pekica, M. (2022.) Kultura sjećanja i suočavanje s prošlošću – primjer sela u Istri. *Povijest u nastavi*, Vol. 33 No. 1, str. 151-159. URL: <https://hrcak.srce.hr/294357>

21. Previšić, M., Stamenić, B., Bralić, V. (2020) *Goli otok. Kratki vodič kroz povijest logora na Golom otoku*. Friedrich-Ebert-Stiftung Regionalni ured za Hrvatsku i Sloveniju, Zagreb. URL: https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/07/Goli-otok_HRVATSKI_web.pdf
22. *Stalni postav*. Memorijalni centar *Lipa pamti*. URL: <https://ppmhp.hr/lipa/stalni-postav/>